

PRIVILEGIILE ILIRICE ȘI STATUTUL JURIDIC AL BISERICII ORTODOXE DIN UNGARIA DE SUD ȘI BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ÎN CONTEXTELUL LEGISLAȚIEI CONFESIONALE MAGHIARE ¹

Prof. univ. dr. Paul BRUSANOWSKI

*Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna”,
Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu, Romania
pbrusan@yahoo.de*

ABSTRACT: Illyrian Privileges and Legal Status of the Orthodox Church in Southern Hungary and Banat in the 18th Century in the Context of Hungarian Confessional Legislation.

This article presents the legal situation of Eastern Orthodoxy in the Kingdom of Hungary in the 18th century. After the second siege of Vienna in 1683, the Habsburg armies launched an offensive, reaching as far as Adrianople (Edirne, present-day Turkey), during which time they negotiated with the hierarchy of the Serbian Orthodox Church organised as a Patriarchate with its seat in Ipek (Peć) in present-day Kosovo. The result was two imperial diplomas (6 April and 21 August 1690) which granted the Serbs on the Balkan Peninsula so-called “Illyrian privileges”, the most important of which were the right to freely exercise their religion and choose a „voivode” (viceroy), as well as certain tax exemptions. But the fate of the war took an unfortunate turn for the Habsburg armies. The Ottoman offensive forced not only a military retreat, but also the migration of large numbers of Serbs northwards into southern Hungary. The new immigrants were not welcomed by Hungary’s political leadership, but the Viennese court granted them further diplomas, reconfirming Illyrian privileges, but this time on Hungarian territory. After 1706 these privileges were somewhat curtailed. However, Orthodox believers continued to

1 Acest material este o versiune prelucrată a articolului „Jurisdicția bisericească și privilegiile ilirice în Banat, Ungaria de Sud, Serbia de Nord, în secolele XVII-XVIII”, în *Piramida, Zrenjanin* (Serbia), an. II, nr. 4, 2011, p. 124-141.

enjoy freedoms, and were in an incomparable position to Protestants in Hungary. It was not until 1791 that the Illyrian privileges were incorporated into Hungarian law.

Keywords: *Orthodox Church, Illyrian privileges, Banat, Vârșeț, Carloviț, Autocephaly.*

Banatul și Ungaria de sud în perioada otomană (până la 1690)

În Evul Mediu, Banatul a făcut parte din Regatul Ungariei, fiind organizat în comitate (Timiș, Caraș, Keve, Torontal, Cenad, Arad²), pe teritoriul căreia s-au aflat aproximativ 33 de districte românești³, dintre care opt privilegiate⁴. În anul 1541, o parte din Banat a fost cucerit de trupele otomane, anume o fâșie îngustă la nord de Dunăre, restul Banatului a făcut parte din Principatul Transilvaniei. În anul 1552, otomanii au cucerit Banatul de Vest (inclusiv Timișoara), apoi Arad cu cetatea Lipova (asediată în 1551), partea de vest a comitatului (cott.) Zarand (cu târgul Zarand), cott. Cenad și Bichiș în întregime, astfel că în Principatul Transilvaniei a rămas Banatul de est (Lugoj-Caransebeș), nord-estul cott. Zarand (Ineu și Dezna) și

2 O hartă administrativă a Ungariei, în jurul anului 1500, la Márta Fata, *Ungarn, das Reich der Stephanskronen im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multietnizität, Land und Konfession. 1500 bis 1700*, Münster, 2000, p. 5.

3 Pentru mai multe amănunte, Ion Aurel Pop, în *Istoria României. Transilvania*, Cluj, 1997, p.451-543.

4 Aceste opt districte au fost: Lugoj, Sebeș, Cașovia, Bârzava, Mehadia, Almăj, Comiat și Ilidia. „Privilegiile lor, ce au început să se contureze de pe la sfârșitul secolului al XIV-lea, când turcii au ajuns la Dunăre, fiind apoi confirmate și sistematizate prin diploma din 1457, a regelui Ladislau V Postumul (...). Regele stabilește prin acest act, ca pe teritoriul celor opt districte să nu se mai dea moșii și sate străinilor, districtele să nu mai fie despărțite ori dăruite cuiva, comitatul Comiat (zălogit de Iancu de Hunedoara) reunindu-se cu celelalte șapte unități administrative privilegiate. Judecata se va face *după legea veche* a districtului, străinii ce ar avea plângeri împotriva vreunui nobil român, trebuie să se adreseze comitelui acestora. Nobilii români, asemenea *adevăraților nobili ai regatului*, să fie scutiți de dări. După ce succesele luptei antiotomane de la sfârșitul secolului al XVI-lea l-au îndemnat pe principele Gabriel Báthori, să restaureze districtele, parțial dezorganizate între timp, și să le reconfirme privilegiile, soarta lor se va pecetui în 1658, când principele Acațiu Barcsai le va da turcilor“ (http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1160.pdf (acces 20 septembrie 2022)). A se vedea și Vl. Hanga, „Organizarea teritorial administrativă. Dregătoriile locale”, în *Istoria dreptului românesc*, lucr. colectivă, vol. I, Editura Academiei, București, 1980, p. 309).

Bihorul. Între 1606-1616, regiunile Lipova și Arad au fost reocupate de Transilvania. O nouă importantă modificare de frontieră a avut loc între 1658-64, când otomanii au cucerit restul Banatului și Zarandului, dar și Bihorul⁵. Teritoriile cucerite de otomani între Dunăre, Tisa și granița transilvană au fost transformate de otomani în vilayetele Timișoarei (1552) și Oradiei (1664), în timp ce teritoriile din Ungaria centrală (la vest de Tisa) au alcătuit vilayetele de Buda, Eger și Kanisza⁶, organizate în 25 de sangeakuri⁷.

Această diviziune politică a regiunii de la apus de Munții Apuseni a avut urmări și asupra vieții bisericești. Astfel, în Banatul de Lugoj-Caransebeș, a fost instituită în anul 1562 pentru prima oară jurisdicția ierarhilor ortodocși ardeleni în Banat (actul de numire al lui Sava)⁸. Următorul mitropolit ardelean care a primit jurisdicția peste Banatul de Caransebeș-Lugoj a fost Sava Brancovici (în actul de numire de către George Rákóczi II, din 28 decembrie 1656⁹ și în cel al lui Acațiu Barcsay, din 9 ianuarie 1659¹⁰).

Au existat însă episcopi din vestita familie sârbă Brancovici care au rezidat în teritoriile bănațene și arădene din Principatul ardelean, anume la Ineu: Moise-Matei (după 1570), Sava I (1604-27), apoi Lazăr-Longhin (1629-43)¹¹. Nepotul acestuia, Sava II Brancovici, ajuns mitropolit al Ardealului, a primit jurisdicție și peste Ineu, însă doar pentru scurtă vreme, datorită invaziei otomane.

5 Evoluția expansiunii otomane este prezentată detaliat pe o hartă a lucrării *Kurze Geschichte Siebenbürgens* (lucr. colectivă), Budapesta, 1990, p. 288.

6 <http://mek.oszk.hu/01900/01912/html/index87.html> (acces 20 septembrie 2022); Jean-Louis Bacque-Grammont, „Apogeul Imperiului otoman: evenimentele. 1512-1606”, în *Istoria Imperiului Otoman* (coord. Robert Mantran), traducere Cristina Birsan, ed. BIC ALL, București, 2001, p. 133-134.

7 Gabriel Adriányi, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns*, München, 1986, p. 72. Întregul Imperiu otoman cuprindea 44 vilayete și 220 sangeakuri.

8 I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 80.

9 Diploma a fost publicată de August Treboniu Laurian în *Magazin Istoric pentru Dacia*, tom. III, București, 1845, p. 254. Traducerea românească a fost publicată de V. Manga, în *Mitropolitul Sava Brancovici*, Arad, 1906, p. 51-52. Joseph Hintz, în *Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunierten Glaubensgenossen in Siebenburgen*, Sibiu, 1850, p. 79-81 a datat greșit actul, la 28 martie 1656.

10 Textul diplomei de reconfirmare la N. Dobrescu, *Fragmente privitoare la Istoria Bisericii Române*, Budapesta, 1905, p. 34-36, în limba maghiară.

11 Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, p. 51-53.

În același timp, Reforma religioasă a cunoscut o răspândire destul de largă. Astfel, *Palia de la Orăștie* care cuprinde primele două cărți ale Bibliei și care a fost tipărită în anul 1582, a fost tradusă și editată de Herce Ștefan (pastorul calvin român din Caransebeș), Zacan Efrem (dascălul din Caransebeș), Peștișel Moisi (pastorul calvin român din Lugoj)¹². Aproape un secol mai târziu, în 1648, predicator calvin la Caransebeș a fost Ștefan Fogarași, care a tipărit la Alba Iulia, în 1647, un Catehism românesc (în ortografie latină, maghiară). Tot în 1648 exista la Ciuci protopopul român-calvin Petru, care a fost scos de sub jurisdicția mitropolitului Simion Ștefan al Ardealului și pus sub cea a superintendentului maghiar¹³. Din documentul de înființare de către Susana Lorántffy a școlii românești din Făgăraș (3 aprilie 1657), reiese că Reforma era destul de răspândită în Banatul de Caransebeș-Lugoj, din moment ce elevii au fost obligați să învețe cântările folosite de românii calvini din această zonă¹⁴.

În același timp, s-a manifestat în Banatul de Caransebeș și Contrareforma. Unul dintre principalii reprezentanți ai acesteia a fost George Buitul care a studiat mai mulți ani (până în 1610) la Viena, apoi la Roma, funcționând în 1625 ca pater iezuit la Caransebeș. În 1636 a tipărit la Alba Iulia, în limba română, Catehismul lui Petru Canisius¹⁵.

În ceea ce privește teritoriile vilayetelor otomane, acestea s-au aflat, din punct de vedere bisericesc, sub jurisdicția Patriarhiei ortodoxe de Ipek (Biserica Ortodoxă) și a Vicariatului apostolic de la Belgrad (Biserica Catholică). Acesta din urmă a fost organizat în 1623, când autoritățile papale au unificat toate episcopiile din teritoriile otomane foste maghiare, constituind un teritoriu de misiune, condus de vicari sau administratori apostolici, cu reședința la Belgrad și cu jurisdicție peste Slavonia, Banat și Ungaria centrală¹⁶. De asemenea au existat două mănăstiri franciscane și misiuni iezuite (la Pécs, Timișoara, Caransebeș).¹⁷

12 Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, f.ed., Cluj-Napoca, 1992, p. 127.

13 *Ibidem*, p. 171.

14 Actul la Ioan Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 270-277.

15 I. D. Suci, *Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 84.

16 Printre cei mai importanți vicari apostolici au fost Alberto Rendic (1625-1630), Giacomo Boncarpi (1640-47), Marin Ibrîșinovici (1647-50), Mato Benlici (1651-75). Ultimii doi au efectuat lungi vizite canonice în toată Ungaria otomană (Krista Zach, *Konfessionelle Pluralität, Stände und Nation. Ausgewählte Abhandlungen zur südosteuropäischen Religions- und Gesellschaftsgeschichte*, ed. LIT, Münster, 2004, p. 212-214).

17 *Ibidem*, p. 215, 217.

Patriarhia sârbă de la Ipek a fost înființată în 1557 de marele vizir de origine sârbă Mohammed Sököllü-Socolovici, primul patriarh fiind frațele vizirului, Macarie. Printre cele aproximativ 40 de eparhii ale acestei patriarhii, s-au aflat unele și în teritoriile bănățene și ungurene: Timișoara, Vârșeț, Lipova (în Banat și zona arădeană), Belgrad, Mohaci (pe teritoriul fostului comitat Baranya)¹⁸, Seghedin¹⁹, Buda, Pozega (în Slavonia), Marcia (singura aflată dincolo de frontieră, în Croația habsburgică)²⁰. Nu se știe data exactă a înființării episcopioilor de Timișoara și Vârșeț. Printre cei mai cunoscuți ierarhi de la Timișoara a fost Sf. Iosif cel Nou, de la Partoș (1643-53 † 1656 la mănăstirea Partoș), canonizat de Biserica Ortodoxă Română în anul 1950²¹. De asemenea, documentele menționează și episcopi la Lipova, însă nu se știe dacă aici a existat o episcopie canonică, ori sediul unor episcopi pribegi²².

18 Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976, p. 68, n. 143.

19 *Ibidem*, p.73.

20 Între 1564-1572 aproximativ 40 de călugări sârbi ortodocși din Bosnia (din zona Bihaci) s-au refugiat pe teritoriul croat, în regiunea Zumberak (la vest de Zagreb, azi în teritoriul de graniță dintre Croația și Slovenia), reconstruind o veche mănăstire pe dealul Marcia (aproape de localitatea Ivanicgrad). Au urmat apoi alte valuri de imigranți ortodocși, de această dată în cea mai mare parte de etnie română, provenind din așa-numita zonă a „Valahiei Mici - *Mala Vlašca*” (în jurul localității Slavonska-Pozega din Slavonia Centrală, Croația). Acești imigranți români, de confesiune ortodoxă, au fost organizați în unități militare de grăniceri, bucurându-se de un grad înalt de autonomie, sub conducerea unor cneji aleși. În anul 1630 a fost întocmită prima constituție a acestor unități grănicerești, dovedind prin titlul ei (*Statuta Valachorum*) majoritatea etnică românească (abia spre sfârșitul secolului XVII, după recucerirea de către austrieci a centrului și sudului Ungariei, vor sosi sârbii în număr mare în aceste regiuni, românii devenind minoritari). În anul 1609, a fost înființată la mănăstirea Marcia o episcopie ortodoxă, sufragana Patriarhiei de Ipek.

21 Ștefan Toma, „Date noi referitoare la viața și cultul Sf. Iosif cel Nou de la Partoș”, în *Slujitor al Bisericii și al Neamului. Părintele Prof. Univ. Dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Cluj-Napoca, 2002, p. 430-435.

22 În anul 1563 era menționat la Lipova episcopul Daniil, iar în 1651 exista un Sofronie care se autointitula *mitropolitul cetății Lipova și Gyula* (M. Păcurariu, *Istoria*., p. 175-176; P. Vesa, *op.cit.*, p. 50 și 53). Precum am arătat mai sus, atât Lipova, cât și Gyula au fost reședințe ale unor sangeakuri otomane. Din moment ce episcopul Sava I Brancovici s-a mutat de la Ineu la Lipova, în deceniul în care cetatea s-a aflat sub stăpânire ardelenească, se poate presupune existența unui vechi centru episcopal în această cetate.

Situația Bisericii Ortodoxe sub stăpânirea otomană din Banat a fost destul de înfloritoare. În mai multe rânduri, patriarhii de la Ipek au trimis mesageri în Banat să strângă *mile* (de ex. 1660 și 1666). Au fost adunate sume considerabile, documentele consemnând numele numeroșilor credincioși, preoți și protopopi donatori, precum și a mănăstirilor existente²³. Autoritatea vlădicilor ortodocși sufragani ai patriarhului de la Ipek a fost destul de mare: deseori strângeau dijma și de la credincioșii catolici (aflați în minoritate), fapt pentru care vicarii apostolici de Belgrad se plâneau papei și autorităților otomane²⁴. În aceste condiții, vizitele canonice ale vicarilor apostolici în jurisdicțiile eparhiilor ortodoxe nu au fost privite cu înțelegere; poate tocmai și din acest motiv, autoritățile otomane l-au arestat în 1653 pe vicarul apostolic Banlici, în timp ce acesta se afla la Timișoara, acuzându-l că nu deținea autorizația de liberă trecere²⁵.

Ofensiva habsburgică în Balcani după 1683

„Cortina de fier” care despărțea Ungaria sudică de monarhia habsburgică a fost mutată, la sfârșitul secolului XVII, spre sud. De fapt, după cel de-al doilea asediu al Vienei (1683) au avut loc, în paralel, două evoluții politico-religioase diferite. Armata habsburgică a cucerit nu doar întregul teritoriu al Ungariei, ci și teritoriile din Balcani. Atitudinea Curții de la Viena față de cele două teritorii a fost diferită.

La 29 iulie 1688 a fost înființată așa-numita *Neoacquistica Commissio* pentru organizarea teritoriilor „nou-dobândite” în Ungaria centrală și de sud. În fruntea acestei comisii a fost numit cardinalul Leopold Kollonich care a înaintat împăratului, la 15 noiembrie 1689, un document-propunere, intitulat *Opera de rânduire a Regatului Ungariei în probleme de status politici, cameralis et bellici*. Potrivit acestuia, în teritoriile nou cucerite vechii proprietari urmau să primească pământurile înapoi numai dacă puteau aduce documente de proprietate autentice. Pe teritoriile în care nu erau întrunite aceste condiții, urmau să fie colonizați germani și slavi, în speciali

23 I. D. Suciu, *Monografia*., p. 89-92.

24 K. Zach, *Konfessionelle Pluralität Stände und Nation. Ausgewählte Abhandlungen zur südosteuropäischen Religions- und Gesellschaftsgeschichte*, ed. LIT, Münster, 2004, p. 209 și 275-276.

25 *Ibidem*, p. 275 și n. 22 și 24 de pe aceeași pagină.

sârbi²⁶. În întregul Regat Ungar urma să fie introdus modelul de administrație austriac²⁷.

În ceea ce privește organizarea confesională, *Neoacquistica Commissio* a considerat că în Regatul reîntregit al Ungariei ar fi trebuit să existe doar trei confesiuni recepte: catolicismul (Biserică dominantă), luteranismul și calvinismul. Ortodocșii, unitarienii, anabapțiștii, zwinglienii și evreii trebuiau să aibă doar statutul de confesiuni tolerate. Așadar, în planurile autorităților centrale de la Viena, nu exista loc pentru Biserica Ortodoxă pe teritoriul Ungariei medievale. Kollonich considera că numeroșii „schismatici” de aici (sârbi, români, aromâni, greci) trebuiau să fie aduși la credința cea adevărată, „per unionem cum ecclesia Romana catholica”²⁸. Nou înființata Biserică Unită din Ungaria ar fi urmat să fie condusă de trei ierarhi, cu reședințe la Muncaci (pentru ruteni), la Svidnița (pentru sârbo-vlahii din Croația) și la Belgrad (pentru sârbii din Ungaria de sud), unde trebuia să fie organizată o mitropolie unită. În același timp, cei trei ierarhi uniți aveau să fie subordonați și unor episcopi latini: episcopul unit de Muncaci să depindă de episcopul latin de Eger, cel de Svidnița față de Zagreb, iar și cel de Belgrad față de Calocsa. Pâna la realizarea planului de convertire la uniție a ierarhului sârb de la Belgrad, Kollonich a înființat în anul 1688 un vicariat unit pentru Slavonia și Srem, cu sediul la mănăstirea Hopovo (nordul regiunii Srem-Sirmium) și sufragane al episcopului latin de Sirmium (cu sediul în localitatea Diacovo, azi Dakovo în din Slavonia Orientală, la cca. 40 km sud de Osijek)²⁹. Apoi, tot la rugămintea lui Kollonich, papa Alexandru VIII l-a numit pe Iosif Camillis ca vicar apostolic, cu sediul la Muncaci (5 noiembrie 1689). Instalarea lui s-a făcut la 20 aprilie 1690³⁰.

26 Heinrich Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, Tübingen, 1910, p. 90.

27 Anton Radvánszky, *Grundzüge der Verfassungs- und Staatsgeschichte Ungarns* (= „Schriften des Ungarischen Instituts München, vol. 35), München, 1990, p. 77.

28 Joseph Maurer, *Cardinal Leopold Graf Kollonich, Primas von Ungarn*, Innsbruck, 1887, p. 264-276.

29 Michael Lacko, *Die Union von Uzhorod*, în Wilhelm de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens* (= *Orbis Academicus* - vol. III/4), München, 1963, p. 110; Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung* (Geschichte und Gesellschaft. Bochumer Historische Studien, vol. XI), Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf, 1976, p. 56.

30 Camillis a păstorit până în anul 1707, când a murit la Prešov, fiind alungat din Muncaci de către curuți (Michael Lacko, *Die Union.*, p. 126).

Primele două diplome cu privilegii ilirice, din aprilie și august 1690

În timp ce primatul Kollonich și ceilalți membri ai Comisiei *Neoacquistica* planificau, în 1688-89, organizarea teritoriilor Ungariei medievale, comandanții militari habsburgici din Balcani purtau discuții cu patriarhul Arsenie III Cernoievici de la Ipek, cu privire la realizarea unei autonomii sârbe în teritoriile aflate în curs de cucerire de către Habsburgi în Balcani. Drept urmare, împăratul Leopold I a emis mai multe diplome imperiale, cuprinzând așa-numitele *privilegii ilirice*.

Există convingerea că aceste diplome și aceste privilegii ilirice au fost acordate coloniștilor sârbi care au imigrat pe teritoriul Ungariei. Însă, dintre cele șase diplome emise de Curte în favoarea sârbilor între 1690-1695, primele două (din 6 aprilie și 21 august 1690) au cuprins prevederi pentru autonomia sârbă în Peninsula Balcanică, pe care Habsburgii sperau să o cucerească. Abia în toamna anului 1690 a început efectiv ofensiva armată otomană și defensivă Habsburgilor, astfel că următoarele diplome au privit chestiunea deplasării și stabilirii temporare a sârbilor, sub conducerea patriarhului, în Ungaria de sud.

Ce au prevăzut acest diplome și care au fost cele dintâi privilegii ilirice?

Diploma I, din 6 aprilie 1690, este un manifest al împăratului către popoarele din „întreaga Albanie, Serbie, Moesie, Bulgaria, Silistra, Iliria, Macedonia și Rascia” (considerate ca aparținând Țărilor Coroanei Sf. Ștefan), cerându-le să se alăture trupelor habsburgice, acordându-le și următoarele privilegii: dreptul de exercitare liberă a religiei și a alegerii de voievod; scutirea de dări și de obligații (exceptând vechile drepturi cutumiare ale regelui și nobililor înainte de invazia otomană). Proclamația sau manifestul a fost interpretat de istoriografia sârbă drept o invitație oficială (*Litteras Invitatorias*) de a se stabili pe teritoriul habsburgic (Ungaria de Sud). Totuși, împăratul nu își pierduse speranța de a cuceri Balcanii, drept care le-a promis sârbilor că, după ce se va realiza alungarea otomanilor, situația sârbilor din Balcani va reveni la normal și va fi emisă o constituție care să cuprindă toate vechile privilegii și drepturi, sub protecția împăratului³¹.

31 Horst Haselsteiner, *Die Serben und der Ausgleich. Zur politischen und staatsrechtlichen Stellung der Serben Südungarns in den Jahren 1860-1867*, Wien, Köln, Graz, 1976, p. 13-14. Finalul diplomei cuprindea chemarea: „Acționați prin urmare pentru Dumnezeu, pentru religia voastră, pentru binele vostru, pentru libertatea voastră, pentru asigurarea securității voastre. Treceți fără frică de partea noastră, nu vă părăsiți căminul familiei, nu

Speranța imperialilor de a păstra teritoriile cucerite în Balcani s-a dovedit a fi iluzorie. Retragerea trupelor habsburgice a fost însoțită de o retragere a unei mari părți a populației sârbești. Convocați de patriarh la o mare adunare la Belgrad (18 iunie 1690), conducătorii sârbilor l-au trimis pe episcopul de Ienopole, Isaia Diacovici, la împărat, pentru a prezenta postulatele lor. Acestea au fost semnate doar de patriarhul Arsenie III Cernoievici și au cuprins: libertatea credinței, păstrarea calendarului iulian, dreptul de alegere a arhiepiscopului de către stările laice și religioase; dreptul pentru arhiepiscop de a dispune liber de toate bisericile ortodoxe; eliberarea de zeciuială, de orice contribuție și de încartiruirii; dreptul clericilor de a nu se supune nici unei instanțe laice (cu excepția Curții imperiale), ci doar instanțelor mitropolitane. Așadar, sârbii nu au cerut dreptul de a se stabili pe teritoriul Imperiului Habsburgic, nici teritoriu propriu, cu atât mai puțin privilegii politice³².

În urma tratatelor dintre Isaia Diacovici și împărat, cel din urmă a emis **Diploma II, din 21 august 1690**, cuprinzând următoarele privilegii: folosirea vechiului calendar; alegerea liberă, de către stările lumești și clericale, a patriarhului; stabilirea prerogativelor arhiepiscopului (consacrarea episcopilor; acordarea permisiunii de construire de biserici; instalarea de preoți în comunități) și ale episcopilor sufragani (proprietate asupra bisericilor și mănăstirilor; vizitații canonice și comunicarea liberă cu preoții din sate și orașe); eliberarea bisericilor și a mănăstirilor de jurisdicția seculară (în afara împăratului, nici o altă autoritate laică nu avea dreptul de a aresta un cleric ortodox); scutiri de zeciuială, contribuții și încartiruirii.

În momentul în care a fost emisă această diplomă, nu exista planul colonizării sârbilor pe teritoriul Ungariei, deoarece armata imperială se afla încă în Balcani. Abia în septembrie a început ofensiva otomană. La 9 septembrie otomanii au cucerit Niș, iar la 8 octombrie Belgradul³³.

A doua etapă a acordării privilegiilor ilirice (diplomele dintre decembrie 1690 – martie 1695)

Drept urmare, în toamna anului 1690 o mare mulțime de sârbi a trecut Dunărea și râul Sava, intrând pe teritoriul Ungariei. Tocmai din această

încetați să aveți grijă de ogoarele voastre..." (J. H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapesta, 1880; p. 7-8).

32 *Ibidem*, p. 11.

33 *Ibidem*, p. 13-14.

cauză, împăratul s-a văzut nevoit să reconfirme privilegiile mai vechi, dar de această dată prin intermediul Cancelariei Aulice Ungare, emițând **Diploma III, din 11 decembrie 1690**. Exilaților sârbi li s-a asigurat sprijinul autorităților Regatului Ungariei, precum și pașapoarte și mijloace de transport³⁴.

În felul acesta, sârbii au început să se stabilească pe teritoriul Ungariei, în noile comitate Arad, Seghedin, Pécs, Mohaci, Buda (în special în orașul Sântandrei), Heves (orașul Eger), Strigonium, Komarno, Győr. Sârbii nu au fost lăsați să se stabilească în orașe, ci în afara acestora, în corturi. În schimb, au fost primiți cu bucurie în cetăți. Au apărut însă plângeri ale oficialităților din orașe, precum și ale episcopului greco-catolic din Sirmium și Slavonia, Liubratci.

Urmare a acestor dispute privind jurisdicția politică și fiscală, Curtea a emis **Diploma IV, din 4 martie 1691**, stabilind scoaterea sârbilor de sub jurisdicția comitatensă ungară și eliberarea lor de contribuțiile de iarnă pentru armată. De asemenea, le-a acordat dreptul de a-și alege un vicevoievod. Într-adevăr, la 11 aprilie 1691, a fost ales în această funcție Ioan Monasterly³⁵.

Mai apoi, prin **Diploma V, din 20 august 1691**, au fost reconfirmate vechile drepturi, dar și adăugate unele noi, precum³⁶:

- În cazul în care vor fi recucerite teritoriile sârbești din Balcani, emigranții sârbi să aibă dreptul de a redobândi acolo vechile proprietăți și de a se organiza autonom, sub conducerea propriilor magistrate;
- În cazul morții unui ortodox fără moștenitori testamentari sau fără urmași, averea să treacă în proprietatea arhiepiscopului și a Bisericii Ortodoxe; în cazul morții unui episcop, averea să treacă pe seama Arhiepiscopiei (*dreptul de caducitate*);
- Toți sârbii să depindă în probleme spirituale și lumești de conducătorul lor bisericesc, astfel că patriarhul sârb a fost considerat căpetenia supremă a sârbilor.

Conform lui Schwicker,

„Diploma nu-i privește pe emigranții sârbi ca sosiți pe teritoriul ungar cu scopul de a se așeza acolo, ci ca musafiri provizorii a căror

34 J. H. Schwicker, *Politische Geschichte*, p. 16.

35 *Ibidem*, p. 17-18.

36 *Ibidem*, p. 18.

putere militară vor să o folosească... Toate privilegiile, libertățile și exemțiunile emise până atunci aveau, în concepția imperială, doar scopul de a-i ține pe sârbi laolaltă sub conducerea patriarhului, într-un corp unitar, care să se stabilească apoi, la timpul potrivit și în urma armatelor imperiale în patria originară, unde să se stabilească apoi, sub conducerea lor proprie, ca supuși și protejați ai împăratului, bucurându-se de toate privilegiile oferite”³⁷.

În anii următori au avut loc tratative între sârbi și autoritățile comitatense maghiare (din cott. Bacica, Bodrog, Ciongrad, Arad și Cenad), pentru stabilirea locurilor în care să se poată așeza imigranții sârbi. Autoritățile comitatense au cerut ca noii sosiți să fie supuși tuturor obligațiilor locuitorilor din comitate, iar autoritățile bisericești catolice au început să pretindă dijmă de la sârbi.

În aceste condiții, Curtea a emis **Diploma VI, din 4 martie 1695**, cu scopul de a-i apăra pe sârbi de pretențiile autorităților comitatense și bisericești maghiare. Diploma a fost adresată întâi celor doi arhiepiscopi ai Ungariei, apoi palatinului, judecătorului Curții (*Judex Curiae*) și banului Dalmației, Croației și Slavoniei. Se recunoștea expres marele merit al sârbilor în cursul războiului cu otomanii. Diploma cuprindea următoarele privilegii pentru sârbi:

- Recunoașterea unei organizații bisericești ortodoxe, alcătuită din șapte episcopii sufragane: Timișoara-Ienopole, Karlstadt-Zrinopol, Seghedin, Buda-Szekesfehervar, Mocaci-Sighet, Vârșeț, Oradea-Eger. Episcopii aceștia aveau îndatorirea de a păstori ortodocșii din eparhiile lor și dreptul de a încasa taxele bisericești. Activitatea pastorală a ierarhiei ortodoxe nu trebuia însă să prejudicieze drepturile ierarhiei catolice;
- Dreptul tuturor ortodocșilor de a exercita în libertate cultul lor, de a păstra calendarul iulian;
- Scutirea tuturor ortodocșilor de dijma către episcopii catolici. Aceasta urma să fie încasată de episcopii ortodocși³⁸.

În concluzie, în urma acestor șase diplome emise între anii 1690-95, sârbii au primit următoarele privilegii:

37 *Ibidem*, p. 19.

38 *Ibidem*, p. 23-25.

- Recunoașterea unei națiuni distincte, anume „comunitatea de rit grecesc și de naționalitate rasciană” numită și „națiunea illirică”, aflată mai întâi (până în toamna anului 1690), pe teritoriul balcanic, iar pe urmă în Ungaria de sud. Totuși, Curtea a dat asigurări acestei națiuni că va recuceri de la otomani teritoriul de baștină al sârbilor, astfel ca aceștia să se poată întoarce pe meleagurile lor și să se organizeze în mod autonom, sub protecția Curții habsburgice. Cu alte cuvinte, stabilirea sârbilor în sudul Ungariei a fost considerată ca provizorie;
- Existența unei conduceri proprii a acestei națiuni, alcătuită din două stări: *Ecclesiasticis et saecularibus Statibus*. Din prima stare făcea parte ierarhia superioară și inferioară. Din cea de-a doua vicevoievodul și autoritățile militare (capitanul, vicecapitanii, stegarii și ofițerii miliției naționale sârbești). Însă conducerea a fost acordată doar clerului, anume arhiepiscopului, cu sediul la Cruședol, apoi, din 1701, la Sântandrei, astfel că s-a constituit un fel de „stat bisericesc”, după exemplul oarecum al Muntenegrului. După moartea vicevoievodului, nu s-a permis decât alegerea unui „superior al Miliției Naționale Sârbești”, anume căpitanul Moise Raskovici (8 iulie 1707)³⁹;
- Constituirea națiunii ilirice ca o națiune confesională, adeptă a Bisericii Ortodoxe. Curtea a recunoscut șapte episcopi sufragani. De fapt, după cum se va arăta în continuare, au existat mai mult de șapte scaune episcopale, unele desființate în cursul secolului al XVIII-lea, astfel că în 1797 existau într-adevăr doar șapte eparhii sufragane;
- S-a asigurat deplina libertate de exercitare a cultului: menținerea calendarului iulian, dreptul de a construi biserici și mănăstiri, dreptul episcopilor de a efectua vizitații canonice, de a-și exercita puterea judecătorească asupra credincioșilor ortodocși;
- Scutirea ortodocșilor de dijmă, de contribuțiile fiscale, de servitute și de încartiruirii față de autoritățile din Regatul Ungar (comitate, orașe și nobili).

Diminuarea privilegiilor ilirice, între 1706-1734

În iulie 1698 au început, cu medierea ambasadorilor Olandei și Angliei la Constantinopol, tratativele de pace între otomani și europeni. La 26 ianuarie 1699 a fost semnat tratatul de pace de la Carloviț, care a încheiat cei 16

39 *Ibidem*, p. 30.

ani de război de pe frontul maghiar. Imperiul otoman a renunțat la Principatul Transilvaniei și la sudul Ungariei (inclusiv Slavonia), menținând însă Banatul⁴⁰.

După pacea de la Carloviț, din 1699, așezarea sârbilor în Ungaria de sud nu mai putea fi considerată provizorie. Drept urmare, pe de o parte, Curtea imperială a fost nevoită să organizeze într-un mod mai „definitiv” comunitățile de imigranți. Pe de altă parte, autoritățile politice din Regatul Ungariei au început să se opună definitivării privilegiilor ilirice, considerându-le contrare dreptului de stat maghiar (deoarece le asigurau sârbilor ortodocși aproape poziția de stat în stat). Primele proteste ale Cancelariei Aulice Ungare au avut loc în 1703⁴¹.

În același timp s-au radicalizat și cererile sârbilor. Patriarhul Arsenie III a trimis la 16 iunie 1706 un memoriu către împăratul Iosif I, cerând nu doar respectarea privilegiilor acordate în deceniul anterior, ci și drepturi politice în Regatul Ungariei: egalitatea în drepturi cu maghiarii, instituirea a doi consilieri sârbi în Cancelaria Aulică Ungară, recunoașterea nobilimii sârbe. Arsenie a prezentat cererile sale politice nu doar în numele ortodocșilor sârbi emigrați în Ungaria de sud, ci și în numele credincioșilor din Transilvania, Țara Românească, Iliria, Moesia⁴².

Patriarhul și-a permis să înainteze pretenții atât de radicale, dată fiind conjunctura politică din Ungaria, anume războiul curuților. Din aceeași cauză, împăratul Iosif I a fost nevoit să reconfirme, prin **Diploma VII, din 7 august 1706**, toate vechile privilegii, referindu-se de această dată în mod expres la confiniile militare și la anumite părți din Ungaria și Croația-Slavonia, și nu (ca predecesorul său) la teritoriile balcanice, pe care ar fi sperat să le cucerească din nou⁴³.

Patriarhul Arsenie a murit la 24 octombrie 1706. Congresul Național Bisericesc, întrunit la Cruședol, l-a ales ca *mitropolit* pe Isaia Diacovici. Doi ani mai târziu, la 4 ianuarie 1709, Diacovici a trimis Curtții un amplu memoriu, cuprinzând cereri și mai radicale, multe din ele având caracter politic:

40 De asemenea, Poarta otomană a renunțat în favoarea Poloniei la Podolia și Ucraina de nord, intrată în componența Imperiului otoman încă din 1676.

41 Schwicker, *Politische Geschichte*, p. 40-41.

42 *Ibidem*, p. 43-44.

43 *Ibidem*, p. 45-46.

- Dreptul sărbilor de a fi conduși doar de mitropolitul de la Cruședol. În cazul în care unul din mitropoliți ar adopta uniația, sârbii să aibă dreptul să aleagă alt mitropolit;
- Dieta maghiară să înarticuleze (să adopte ca articole de lege, având caracter constituțional) toate privilegiile ilirice;
- Să fie garantat dreptul de a convoca adunări libere (congrese), la care să participe clerici și laici;
- Să li se dea sârbilor „teritoriul deosebit” pe teritoriul Ungariei și Croației;
- Reprezentantii națiunii sârbești, dar cel puțin episcopii, să dețină dreptul de a participa din oficiu la Dieta ungară;
- În comitate și în orașele libere regești, nobilii și cetățenii sârbi să aibă aceleași drepturi cu maghiarii și germanii, anume de a participa la congregațiile comitatense și la magistratele orașenești⁴⁴.

Cum Isaia Diacovici a decedat la doar câteva luni, anume la 24 mai 1709, abia în anii 1723 și 1729, sârbii au încercat din nou să obțină în-articularea privilegiilor lor de către Dieta ungară⁴⁵. În același timp însă, conducerea politică maghiară a încercat să restrângă privilegiile. În cele din urmă, Curtea a emis trei documente importante: 1) *Declaratorium*, în ianuarie 1729; 2) un decret în anul 1732; 3) un Rescript explicator, în 21 septembrie 1734. Cele trei acte au restrâns privilegiile ilirice în mai multe domenii⁴⁶:

- Folosirea liberă a vechiului calendar iulian. *Declaratorium*-ul a stabilit că în localitățile în care întreaga populație era constituită din sârbi, aceștia aveau dreptul de a folosi calendarul iulian. În localitățile cu populație mixtă, sârbii trebuiau să se abțină de la muncă la Crăciunul, Paștile și Rusaliile catolicilor;
- Alegerea episcopilor sufragani. Potrivit cu privilegiul din 21 august 1690, mitropolitul avea dreptul de a numi episcopii sufragani. Însă în 1729 s-a considerat că acest privilegiul încălca dreptul supremei inspecțiuni a Curții. Drept urmare, mitropolitul avea dreptul ca, de acum înainte, să înainteze Curții trei candidați pentru fiecare scaun sufragan vacant;

44 *Ibidem*, p. 48-49.

45 *Ibidem*, p. 56.

46 *Ibidem*, p. 58-73.

- ✦ Jurisdicția deplină a mitropolitului. Privilegiul din 20 august 1691 stabilise că mitropolitul avea să fie conducătorul sărbilor în toate problemele, religioase și seculare. În 1729 s-a specificat însă că problemele lumești (*temporalia*) nu mai aveau să facă parte din aria de jurisdicție a mitropolitului. În 1734 s-a permis totuși mitropolitului să reprezinte națiunea înaintea Curții, să emită memorii în numele acesteia; cu alte cuvinte, să fie avocatul națiunii chiar și în probleme politice;
- ✦ Dreptul de efectua vizite canonice. În 1729 s-a specificat că orice vizită canonică într-un alt district trebuia anunțată înainte oficialităților de acolo. În 1734, s-a cerut ca orice vizită canonică să fie anunțată autorităților politice locale, acestea din urmă fiind obligate să emită pașapoarte în acest sens;
- ✦ Construcția de noi biserici. În 1729 s-a decis ca orice construcție de biserică să aibă acordul împăratului, astfel ca să fie construite biserici doar acolo unde era nevoie. În 1734 s-a reluat această măsură, sub motivul că împăratul deținea patronatul bisericesc și asupra comunității ortodoxe;
- ✦ Competențele judecătoriilor civile asupra clericilor. *Declaratoriul* a stabilit că prerogativele clericilor sârbi nu puteau fi mai mari decât cele ale catolicilor. Prin urmare, în probleme civile și penale, toți clericii sârbi urmau să fie supuși tribunalelor civile. Verdictele urmau să fie aprobate de Consiliul Aulic de Război de la Viena. Mitropolitul putea trimite în completul de judecată doi asesori, care erau însă lipsiți de dreptul de vot. Înainte de executarea verdictului, clericii sârbi judecați urmau să fie caterisiți;
- ✦ Dreptul de caducitate al mitropolitului. *Declaratorium*-ul a stabilit că nu se cuvinea ca mitropolitul să moștenească averile unor laici, astfel că bunurile lăsate de un laic fără urmași și fără testament urmau să treacă pe seama fiscoșului. În ceea ce privește episcopii, averile acestora urmau să fie împărțite în trei părți: prima pe seama eparhiei, cea de-a doua pe seama mitropolitului și cea de-a treia a fiscoșului. Ca urmare a protestelor CNB din 1734, împăratul a admis ca averile episcopilor decedați să fie împărțite doar în două părți: o parte pe seama eparhiei, cea de-a doua pe seama mitropolitului;
- ✦ Scutirea de dijmă față de Biserica Catolică. Acest drept nu a fost recunoscut de episcopatul catolic, astfel că în mai multe rânduri a pre-

tins dijmă de la sârbii de pe proprietățile catolice. Actele imperiale din 1729-1734 nu au dat o soluție care să rezolve într-un fel situația. Drept concluzie, *Privilegiile ilirice* pot fi sintetizate astfel:

- Dreptul de a constitui, pe teritoriul Regatului Ungariei și al Croației, o comunitate distinctă, o națiune confesională separată, numită „comunitate de rit grecesc și de naționalitate rasciană” sau „națiunea ilirică”. Aceasta s-a aflat sub conducerea mitropolitului și a reprezentanților „națiunii”, anume clerici, militari și civili laici, reuniți în Congresul Național Bisericesc;
- Constituirea pe teritoriul Imperiului habsburgic a unei Biserici Ortodoxe autocefale, cu șapte episcopii sufragane, pentru sârbii și românii de pe teritoriul țărilor Coroanei Sf. Ștefan⁴⁷, mai puțin Transilvania;
- La început, mitropolitul a fost considerat conducătorul bisericesc și politic al națiunii ilirice. În 1729, prerogativele sale au fost restrânse: 1) i s-a interzis să mai considere problemele lumești (*temporalia*) în aria sa de jurisdicție (permițându-i-se să se considere avocatul națiunii); 2) i s-a luat mitropolitului dreptul exclusiv de a-i institui pe episcopii sufragani, aceștia fiind numiți de Curte dintr-un număr de trei candidați propuși de Sinodul episcopesc; 3) dreptul de caducitate (prin care mitropolitul moștenea toate averile ortodocșilor decedați fără testament și fără moștenitori) a fost diminuat, astfel că averile laicilor urmau să treacă pe seama fiscoșului, iar din averile episcopilor decedați, mitropolitul urma să moștenească numai o jumătate (cealaltă jumătate trecând pe seama eparhiei);

47 Țările Coroanei Sf. Ștefan au fost: Regatul Ungariei, Regatul Croației și Slavoniei și Principatul Transilvaniei. Între Croația și Ungaria a existat o uniune personală, bucurându-se de un statut special de autonomie. Principatul Transilvaniei era considerat o verigă a Sfintei Coroane ungare, dar a fost guvernat după legi proprii, ca o provincie distinctă a monarhiei și prezenta o structură socială, politică și de drept distinctă față de cea ungară” (Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării Națiunii Române*, traducere de M. Wolf, Cluj-Napoca, 1994, p. 61). Apartenența Transilvaniei de *Coroana Sf. Ștefan*, precum și independența sa, au fost legiferate de Dieta ardeleană, prin Articolul de lege 3/1744 (Joseph Bedeus v. Scharberg, *Die Verfassung des Großfürstenthums Siebenbürgen*, Viena, 1844, p.15-16). Pe lângă aceste trei țări, pe teritoriul Ungariei medievale se mai aflau regimentele de graniță, precum și Banatul. Cele dintâi au fost subordonate direct *Consiliului aulic de război* din Viena, iar Banatul (până în 1778), *Camerei aulice boemo-austrice* de la Viena, fiind socotit deci o provincie austriacă (Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation.*, p. 40-42).

- Inițial, clericii ortodocși au fost scutiți de a se prezenta în fața unor instanțe civile. Ulterior s-a stabilit că toți clericii sârbi urmau să fie supuși tribunalelor civile, verdictele urmând să fie aprobate de Consiliul Aulic de Război de la Viena. Mitropolitul putea trimite în completul de judecată doi asesori, fără drept de vot. Înainte de executarea verdictului, clericii judecați urmau să fie caterisiți;
- Dacă la început li s-a acordat sârbilor libertate religioasă totală, ulterior au fost aduse unele constrângeri: 1) orice construcție de biserică nouă trebuia aprobată de Curte, pe motivul că împăratul deținea dreptul de patronat și asupra Bisericii Ortodoxe; 2) dreptul de a folosi calendarul iulian a fost restrâns doar pentru localitățile în care locuiau în exclusivitate ortodocși. În celelalte localități, ortodocșii trebuiau să respecte prin repaus zilele de sărbătoare ale catolicilor;
- Dacă la început Sinoadele episcopoești și Congresele Național Bisericești au fost convocate de mitropolit, ulterior a fost impus dreptul de supremă inspecție al Curții, adică a aproba întrunirea acestor sinoade și congrese, precum și de a trimite un comisar imperial (care, în cazurile alegerilor de ierarhi, urma să părăsească sala). Curtea a decis, în 1769, ca supremul organism politic sârbesc, Congresul Național Bisericesc, să fie alcătuit din 75 de membri aleși: 25 clerici, 25 militari și 25 civili laici.

Chestiunea autocefaliei Mitropoliei de Carloviț

Am arătat că primii emigranți sârbi care s-au stabilit începând cu anul 1690 în sudul Ungariei au fost conduși de patriarhul de Ipek, Arsenie III. Imediat după plecarea patriarhului autocefal de Ipek Arsenie III pe teritoriul Imperiului Habsburgic, otomanii au numit un nou patriarh la Ipek, în persoana lui Calinic. Desigur că Arsenie nu l-a recunoscut, considerându-se mai departe patriarhul legitim al sârbilor. După moartea sa însă, în 1706, subordonarea canonică a sârbilor din Ungaria față de Patriarhia de Ipek a fost din nou consolidată, în 1710 Calinic înființând o Mitropolie distinctă, pe teritoriul Imperiului habsburgic (mitropoliții aveau dreptul „de a hirotoni Episcopi și de a introduce alte reguli bisericești”, ceea ce însemna că noua Mitropolie beneficia, în raport cu Patriarhia de Ipek, de statutul unei Biserici Ortodoxe Autonome).

Dependența de sediul Patriarhiei sârbe rezultă și din faptul că mitropoliții de Carloviț semnav ca „exarhi ai Scaunului de Ipek”. Desigur că

autoritățile habsburgice aveau tot interesul să pună capăt acestei stări de lucruri. Conferința ministerială de la Viena, din vara anului 1734, a luat în discuție posibilitatea de a-l ridica pe mitropolitul de la Carloviț la rang de patriarh. Nu s-a recurs la această soluție, deoarece, în timpul războiului ruso-austro-turc din anii 1736-1739, patriarhul de la Ipek, Arsenie IV Ioanovici-Șacabent, a fost convins să emigreze pe teritoriul habsburgic, preluând conducerea Mitropoliei de Carloviț, după moartea lui Vichentie Ioanovici.

Potrivit lui Schwicker, mitropoliții de Carloviț de după 1737 s-au considerat cu toții urmași legitimi ai patriarhului de Ipek⁴⁸. Tot în primii ani ai perioadei dualiste, unul din principalii canoniști sârbi, Emilian de Radici⁴⁹, susținea cu fermitate autocefalia Mitropoliei sârbe de Carloviț, precum și a celei românești de la Sibiu. A adus drept argument faptul că patriarhiile orientale au apelat de mai multe ori la mitropoliții de Carloviț pentru a arbitra disputele dintre ele⁵⁰.

Câteva decenii mai târziu, cel mai mare canonist sârb, Nicodim de Milaș, a considerat că dependența canonică a mitropoliților de Carloviț de Patriarhia de Ipek a fost menținută și după imigrarea lui Arsenie IV, însă că în 1766, „când s-a desființat Patriarhatul din Ipek a încetat și mitropolitul de Carloviț de a fi exarh al acestui Patriarhat și Mitropolia ajunsese independentă, lucru care a fost recunoscut și de Patriarhatul din Constantinopol”⁵¹.

Ulterior, la 19 martie 1920, însuși Sf. Sinod al Patriarhiei ecumenice a recunoscut oarecum *post-festum* autocefalia Mitropoliei de Carloviț, dându-și acordul ca episcopiile sârbești care se aflaseră până la primul război

48 J. H. Schwicker, *Politische Geschichte*, p. 74-75

49 Emilian (Radoslav) de Radici s-a născut în anul 1857 în Banat, într-o familie nobiliară sârbească. A studiat Teologia la Moscova, apoi Dreptul la Praga și Filosofia la Pesta. A fost primul sârb cu un doctorat în Teologie. Călugarit, a devenit profesor la Seminarul din Carloviț. Dorința sa de a deveni episcop nu s-a realizat. A murit în 1907 la Baden-Baden (Thomas Bremer, *Ekklesiale Struktur und Ekklesiologie in der Serbischen Orthodoxen Kirche im 19. und 20. Jahrhundert*, în seria *Das östliche Christentum*, vol. 41, Würzburg, 1992, p. 88-89, nota 50).

50 R. Radici, *Die Verfassung der orthodox-katholischen Kirche bei den Serben in Österreich-Ungarn*, f.ed., Vârșeț, 1877, p. 94-95.

51 Nicodim Milaș, *Dreptul Bisericesc Oriental*, București, 1915, p. 253. Milaș nu menționează nici un document prin care Patriarhia de Constantinopol să fi acordat în mod oficial statutul de autocefalie Mitropoliei din Carloviț. În schimb, în nota 13, de la p. 253, dă un citat dintr-un *tomos* patriarhal emis în anul 1885, în care erau menționate ca Biserici autocefale cele patru Patriarhii orientale Adriányi și Bisericile din Rusia, Cipru, Austria și Elada.

mondial sub jurisdicția sa, să se unească cu „Bisericile autocefale ale Serbiei, Muntenegrului și Carlovițului”⁵², precum și cu cele două eparhii dalmatine ieșite de sub jurisdicția Mitropoliei Bucovinei și Dalmației⁵³.

Situația juridică a Mitropoliei de Carloviț față de Statul ungar

Datorită privilegiilor ilirice, Biserica Ortodoxă s-a aflat în tot acest timp într-o situație mult mai bună decât cele Protestante. Acest fapt a fost menționat cu indignare și de către nobilul maghiar protestant Gregor von Berzeviczy⁵⁴, unul dintre cei mai importanți luptători pentru libertățile confessionale ale protestanților din Ungaria⁵⁵.

52 Viktor Pospischil, *Der Patriarch in der serbisch-orthodoxen Kirche*, Verlag Herder Wien 1966, p. 50-58; Alois Hudal, *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, Graz și Leipzig, 1922, p.82-91; Thomas Bremer, *Ekklesiale Struktur und Ekklesiologie in der Serbischen Orthodoxen Kirche im 19. und 20. Jahrhundert*, ed. Augustinus, Würzburg, 1992, p. 108.

53 La 22 noiembrie 1919, mitropolitul Bucovinei, Vladimir Repta, și-a dat acordul ca cele două episcopii dalmatine să părăsească „provincia mitropolitană” a Bucovinei și Dalmației, astfel ca să poată integra în Biserica Ortodoxă Sărbă din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor (Gh. Arghiropol, *Administrația eparhială din Bucovina între 1775-1918*, în „Candela”, an LVII, 1946, Adaos, p. XXXXIV).

54 Gregor von Berzeviczy, *Nachrichten über den Zustand der Evangelischen in Ungarn*, ed. Otto Wigand, Leipzig, 1826 reprint 1860, p. 29. Protestanții maghiari erau indignați că ortodocșii, considerați „venetici” se bucurau nu doar de libertate religioasă, ci chiar de privilegii.

55 În 1608 și 1647 a fost legiferată libertatea religioasă atât pentru nobili, cât și pentru iobagi, prima asemenea prevedere legală din centrul Europei. Catholicismul a continuat să-și păstreze însă prerogativele politice, cu ajutorul cărora a reușit reconvertirea majorității nobilimii. Apoi, între 1671-81 au urmat persecuții religioase împotriva protestanților, numeroși predicatori fiind expulzați sau condamnați ca sclavi pe galere. În 1690 împăratul a adoptat titlul de *rege apostolic al Ungariei*. Dieta din 1681 a recunoscut din nou libertatea, însă mult diminuată, a protestantismului. De exemplu, libertatea religioasă nu-i includea pe iobagi; protestanții nu mai aveau dreptul să-și exprime în Diete postulate care contraveneau Bisericii Catolice; protestanții au primit permisiunea de a-și zidi biserici doar în 2-3 localități din fiecare comitat, în total în 24 de așa-zise „localități articulare”, care erau de fapt sate situate în zone izolate. După cucerirea Ungariei centrale și de sud, a fost emisă așa-numita *Explanatio Leopoldina* (1691), prin care s-a declarat că în „localitățile nearticulare” protestantismul era acceptat doar ca un cult de familie, cu condiția recunoașterii drepturilor sacramentale și stolare ale preoților catolici (Márta Fata, *Ungarn, das Reich der Stephanskronen im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500 bis 1700*, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung GmbH&Co., Münster, 2000, p. 277 și 279-280). Situația protestanților s-a înrăutățit și mai mult prin emiterea celor două Rezoluții caroline (*I et II Carolina Resolutio*) din 1731 și 1734. Cultul

De fapt, nobilimea ungară a respins privilegiile ilirice, considerându-le contrare Dreptului de stat maghiar. În același timp, reprezentanții sârbilor au cerut în mai multe rânduri ca aceste privilegii să fie înarticate de Dietele ungare.

Curtea de la Viena a adoptat o politică de mijloc, considerând problema „ilirică” drept o chestiune politică de primă importanță pentru Casa de Austria. Din această cauză, au existat, pentru anumite perioade, instituții aulice „ilirice” (*Deputațiunea aulică în Banaticis, Transilvanicis et Illyricis*, între anii 1747-77, și *Cancelaria aulică ilirică*, între 1791-1792)⁵⁶, cu drept de decizie asupra tuturor problemelor administrative, juridice, economice și financiare din regiunile populate de ortodocși. Aceste instituții ilirice trebuiau să colaboreze cu celelalte foruri politico-administrative din Ungaria, Banat și Teritoriul grăniceresc.

În cele din urmă, s-a ajuns la un compromis între nobilimea maghiară și sârbi, anume prin emiterea AL 27/1791 și 10/1792. Primul articol a prevăzut: a) acordarea cetățeniei maghiare pentru toți ortodocșii din Ungaria, anume a dreptului de a dobândi și de a deține bunuri materiale și de a exercita funcții publice; b) asigurarea libertății depline de exercitare a cultului, precum și de administrare autonomă a fundațiilor și a sistemului de învățământ confesional; c) recunoașterea tuturor privilegiilor ilirice, care nu se aflau în contradicție cu Dreptul de stat maghiar. AL 10/1792 a acordat episcopilor sârbi dreptul de a participa din oficiu la lucrările Tablei Magnaților și de a trimite un reprezentant în Cancelaria Aulică Ungară (această din urmă măsură nerespectată după 1805)⁵⁷.

Datorită situației confesionale privilegiate, Biserica Ortodoxă din Ungaria a beneficiat și de dreptul de a deține proprietăți funciare și de a

public al protestanților a fost permis doar în localitățile articulare. Pastorii protestanți se aflau sub jurisdicția arhidiaconilor catolici. Căsătoriile mixte erau efectuate doar de preoți catolici, care impuneau *reverse* prin care soții se obligau ca toți copiii să fie crescuți în confesiunea catolică. Procesele de divorț, chiar și între soți protestanți, trebuiau judecate de tribunalele ecleziastice episcopale catolice.

56 Emanuel, Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung* (Geschichte und Gesellschaft. Bochumer Historische Studien, vol. XI), Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf, 1976, p. 274; R. Radici, *Die Verfassung der orthodox-katholischen Kirche bei den Serben in Österreich-Ungarn*, f.ed., Vârșet, 187, p. 56-57.

57 Johann H Schwicker, *Politische Geschichte...*, p. 390-391 și 400; R. Radici *Die Verfassung der orthodox-serbischen und orthodox-rumänischen Particular-Kirchen in Österreich-Ungarn, Serbien und Rumänien*, Greg & Ferd. Dattel, Praga, 1880, p. 156.

susține fundații religioase. La începutul epocii dualiste, în 1868, cele opt fonduri ale Bisericii Ortodoxe Sârbe din Ungaria însumau aproape 3,5 mil. fl. Pe lângă acestea, mai existau și averile celor 30 de mănăstiri (cu peste trei mil. fl.), precum și fondurile bisericești și școlare private, însumând aproximativ 1.306.000 fl., astfel că „națiunea sârbească putea folosi în interesul dezvoltării culturale veniturile unei averi de aproape opt milioane de florini”⁵⁸.

Situația preoțimii ortodoxe din Ungaria a fost mult mai bună decât a celei protestante, beneficiind, în urma *Legii Urbariului* din 1774, de o porțiune canonică de 32 de jugăre (scutite de orice dări). Apoi, preoții mai primeau de la credincioși *birul preoțesc* care cuprindea aproximativ 10 litre de bucate, de fiecare familie. Se mai adăugau *veniturile stolare* pentru serviciile oferite credincioșilor. Protopopii erau considerați parohi de gradul I, beneficiind de o porțiune canonică dublă⁵⁹. În același timp, preoții erau datori să plătească ierarhului lor, la instalare, taxa *singheliei*, de 30 cruceri (cr.) pentru fiecare casă din parohie, precum și taxa anuală a *sidoxiei*, în valoare de trei cr. pentru fiecare familie din parohie⁶⁰.

Structura etnică a credincioșilor ortodocși din cadrul Mitropoliei de Carloviț

După cum am arătat mai sus, oficialitățile habsburgice (și în special primul Kollonich) intenționau ca ortodocșii din teritoriile nou dobândite din Ungaria de sud să fie convertiți la uniție (sub păstoriarea a trei episcopi).

58 Cele mai importante fonduri erau cel „clerical și școlar”, în valoare de 1,68 mil., și cel „național intangibil”, de 980.000 fl. (Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, p. 414-415; Schwicker, *Statistik des Königreiches Ungarn*, p. 600-601). În ceea ce privește veniturile Eparhiilor sârbești, acestea erau foarte diferite. Veniturile anuale ale Episcopiei de Bacica (Novi Sad) erau de aproximativ 60-70.000 fl., în timp ce acelea ale Episcopilor de Buda, Karlstadt și Pacraț erau de 20 de ori mai mici. Tocmai de aceea, după 1865, veniturile tuturor episcopiilor au fost cumulate într-un fond special, împărțit în mod egal între ierarhi. Pe lângă această sumă, mitropolitul mai încasa veniturile de la trei domenii funciare, de aproximativ 70-80.000 fl. anual.

59 Ioan A. de Preda, *Constituția bisericeii gr.-or. Române din Ungaria și Transilvania sau Statutul Organic comentat și cu concluzele și normele referitoare întregit*, Sibiu, 1914, p. 56.

60 Johann von Csaplovics, *Gemälde von Ungern*, vol. I, ed. Hartleben, Pesta, 1829, p. 300-301; Emilian Radici *Die Verfassung der orthodox-serbischen und orthodox-rumänischen Particular-Kirchen in Österreich-Ungarn, Serbien und Rumänien*, 188, p. 149. Cele două taxe au fost înlăturate în 1868, respectiv 1852.

Acești ortodocși din teritoriul fost otoman, inclus în monarhia habsburgică prin Pacea de la Carloviț, dar și cei din Croația habsburgică (Generalatele de Varazdin și Karlovac) se aflau sub jurisdicția Patriarhiei de la Ipek. Planurile religioase ale oficialităților habsburgice, în special ale primatului Kollonich, emise în anii 1688-89, nu au avut șanse să fie duse decât parțial la îndeplinire, deoarece evoluția războiului din Balcani a fost alta decât cea dorită și așteptată. Comunitatea ortodoxă din teritoriile ungare nou-dobândite nu doar că nu a fost convertită la uniție, ci a fost consolidată în urma migrației sârbești de la sud de Dunăre, situație neluată în calcul în anii 1688-89. Astfel, jurisdicția patriarhului Arsenie III a fost extinsă asupra întregului teritoriu al monarhiei habsburgice, însă fără Transilvania (care în acea vreme avea un statut juridic internațional neclar). Apoi, prin diploma din 5 martie 1695, împăratul a recunoscut existența a șapte episcopi ortodocși, sufragani ai lui Arsenie III, pentru următoarele jurisdicții bisericești: Timișoara-Ienopole, Karlstadt-Zrinopol, Seghedin, Buda-Szekesfehervar, Mocaci-Sighet, Vârșeț, Oradea-Eger. Însă, prin Pacea de la Carloviț, din 1699, Banatul a rămas în cadrul Imperiului otoman, astfel că episcopiile din Vârșeț și Timișoara au rămas sub jurisdicția Patriarhiei de Ipek.

În 1718, prin Pacea de la Pasaroviț, au fost integrate în Imperiul habsburgilor nu doar Banatul, ci și Serbia și Bosnia de nord, astfel că au coexistat în cadrul monarhiei două mitropolii: la Belgrad (cu episcopii sufragane la Timișoara, Vârșeț, Râmnic și Valjevo) și la Carloviț (cu episcopii sufragane la Arad, Buda, Pécs, Slavonia, Kostajnica și Karlstadt). Cele două au fost unificate, după alegerea lui Moise Petrovici, de la Belgrad, în calitate de mitropolit de Carloviț. Unificarea celor două mitropolii a fost menținută și după moartea lui Petrovici, în 1730, și alegerea ca succesor a lui Vichentie Ioanovici⁶¹. Însă, după retrocedarea Olteniei, Serbiei și Bosniei de nord Imperiului otoman (Pacea de la Belgrad, din 1739), a rămas, pe teritoriul habsburgic, doar vechea Mitropolie de la Carloviț, având sub jurisdicție și Banatul.

Eparhiile sufragane din Mitropolia de Carloviț au cunoscut de-a lungul deceniilor unele modificări. În anul 1749, vechea Episcopie de la Marcia, existentă din epoca otomană, dar nepomenită în diplomele privi-

61 I. D. Suciu, *Monografia*, p. 111-113. Jurisdicția Mitropoliei de Belgrad asupra Olteniei a fost impusă abia în 1725. Între timp, mitropolitul Moise Petrovici și-a mutat reședința de la Belgrad la Timișoara.

toare la privilegiile ilirice a fost desființată, teritoriul ei fiind împărțit între episcopiile de Karlstadt și Kostainița. Aceasta din urmă a fost, la rândul ei, desființată în 1769, teritoriul ei fiind împărțit între eparhiile de Karlstadt și Pacraț⁶².

După acest an au existat într-adevăr șapte eparhii sufragane ale Mitropoliei de Carloviț. Ele s-au deosebit însă atât prin întindere, cât și prin număr de credincioși, ba chiar și în privința structurii populației. Episcopiile de Karlstadt-Karlovac, Pacraț și Mitropolia de la Carloviț se aflau în Croația și Slavonia. În toate cele trei eparhii trăiau în anul 1797 aproximativ 380.000 ortodocși (265.000 în teritoriile grănicerești și 114.000 în comitatele Banatului Croației) și 289.000 croați catolici⁶³. Episcopiile din Buda (cu aproximativ 24.000 credincioși sârbi și 1200 aromâni), Bacica, cu sediul la Novi Sad (cu 90.000 de credincioși) și Arad (cu 308.000 de credincioși, dintre care doar 11.000 sârbi, iar restul de 293.000 români) se aflau în cea mai mare parte pe teritoriu comitatens, exceptând o mică regiune de la vărsarea Tisei în Dunăre, din eparhia Novi Sad, care făcea parte tot din teritoriul grăniceresc⁶⁴. Celelalte două episcopii, de la Vârșeț (care avea în 1797 26.513 credincioși sârbi și aproape 200.000 de români) și Timișoara (în același an avea 147.140 credincioși sârbi și 196.211 români), îi cuprindeau pe credincioșii sârbi și români din Banat⁶⁵.

Pe lângă cele șapte episcopii sufragane, mai existau în cadrul Mitropoliei de Carloviț trei eparhii „sufragane extraordinare”: din Transilvania, Bucovina⁶⁶ și Dalmația⁶⁷. Ierarhii acestora aveau dreptul de a participa la

62 Emilian Radici, *Die Verfassung der orthodox katholischen Kirche bei den Serben in Österreich-Ungarn*, Vârșeț, 1877, p. 143.

63 Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation...*, p. 50-51.

64 *Ibidem*, p. 62-63.

65 *Ibidem*, p. 81 și 275

66 Episcopiile din Transilvania și Bucovina au fost subordonate Mitropoliei de Carloviț în probleme spirituale dogmatice în anul 1783, iar în probleme administrative în 1786. Rezoluțiile imperiale prin care s-a decis această subordonare (care excludea însă extinderea privilegiilor ilirice și asupra Transilvaniei și Bucovinei), la Nicolae Popea, *Vechia mitropolie ortodoxă română a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, p. 192-193.

67 Episcopia de Dalmația a fost înființată în anul 1808 de Napoleon. În 1823 și 1829 ea a fost subordonată în probleme spirituale Mitropoliei de la Carloviț. Reședința episcopală a fost la Sebenico, iar din 1842 Zara. În anul 1870 a fost înființată, pe teritoriul așa-numitei Albanii venețiene și Ragusei o a doua episcopie, cu sediul la Cattaro. Ambele episcopii de pe țărmul Adriaticii au fost supuse în 1873 Mitropoliei Bucovinei și Dalmației (Alois Hudal, *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, Graz și Leipzig, 1922, p. 53-54;

Sinoadele episcopoești de la Carloviț doar în cazul discutării unor probleme *in dogmaticis et pure spiritalibus*)⁶⁸.

Analizând proporția credincioșilor români din cadrul „eparhiilor ordinare” ale Mitropoliei de Carloviț, ne putem da seama că aceasta a fost destul de însemnată. La începutul secolului XIX, din cele 1505 parohii ortodoxe ale Mitropoliei, 935 au fost sârbești, 553 românești (deci 36,74%) și 17 grecești⁶⁹.

9. Privilegiile ilirice în contextul confesional maghiar (situația juridică a protestantismului)

Ceea ce au însemnat de fapt privilegiile ilirice în contextul confesional ungar nu poate fi înțeles pe deplin decât doar menționând și situația juridică a protestanților. În anul 1608, cu prilejul întronării noului rege ungar Matia II (1608-18), Dieta ungară a inarticolat principiul libertății religioase pentru protestanți și pentru supușii iobagi de pe domeniile din Ungaria ale Habsburgilor. A fost prima asemenea prevedere legală din centrul Europei (prin AL 2/1608 *ante coronationem*)⁷⁰. Totuși, Biserica Catolică și-a păstrat

68 Emilian Radici, *Die Verfassung der orthodox katholischen Kirche bei den Serben in Österreich-Ungarn*, Vârșeț, 1877, p. 131; Idem, *Die Verfassung der orthodox-serbischen und orthodox-rumänischen Particular-Kirchen in Österreich-Ungarn, Serbien und Rumänien*, vol. I, Praga, 1880, p. 36-37.

69 Martin von Schwartzner, *Statistik des Königreiches Ungarn*, Königliche Universitäts-Schriften, Buda, 1809, I, p. 179.

70 Heinrich Marcza, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, p. 78-80; Anton Radvánszky, *Grundzüge*, p. 67-68. Deși s-ar crede, nu avem de-a face cu acordarea unei libertăți de credință individuală: „În Pacea de la Viena din 1606 au fost aduse în prim plan doar acele grupe sociale care se aflau sub jurisdicția nemijlocită a regelui. Țăranii din satele și din târgurile aflate sub jurisdicția nobililor nu au fost amintiți, deoarece pentru ei valabil era principiul *cuius regio, eius religio*. Prin urmare, avem de-a face aici cu aplicarea unui principiu care la bază este contradictoriu. Deoarece, în timp ce regele trebuia să renunțe la dreptul său de a impune sau nu reforma (adică *ius reformandi* – n.n.), stările rămăneau la poziția respectării prevederilor Păcii religioase de la Augsburg. Dar, dat fiind faptul că aceste reglementări ale Păcii de la Augsburg nu erau inarticulate în Regatul Sf. Ștefan, trebuia ca în diploma de încoronare din 1608 să fie prevăzută și libertatea religioasă a țăranilor, adică dreptul acestora de a avea voie să urmeze confesiunea stăpânilor lor feudali. În contextul relațiilor sociale din Ungaria, legislația religioasă de la Dieta din Bratislava din 1608 însemna practic o libertate religioasă a stărilor, la fel ca și înainte Pacea religioasă de la Augsburg, din Sfântul Imperiu Roman. În anii dintre Pacea de la Viena din 1606 și încoronarea arhiducelui Matia ca rege ungar în 1608 a fost negociat un compromis între

drepturile politice în cadrul statului maghiar. Iar primații Petru Pázmán (+ 1637) și Leopold Kollonich (+ 1707) au reușit recatolicizarea în mare parte a Ungariei. Tacticile celor doi au fost însă diferite. Pázmán s-a folosit mai mult de mijloacele culturale, dezvoltând învățământul superior maghiar,⁷¹ reușind astfel să convertească la catolicism aproape întreaga nobilime maghiară într-o singură generație și cu mijloace pașnice, respectând întru totul libertățile protestanților. Aceste libertăți au fost apoi reconfirmate în 1645, prin tratatul de la Linz, semnat de principele ardelean Gh. Rákóczy și regele habsburgic al Ungariei.⁷²

Kollonich a folosit însă mijloace diferite. Pe de o parte, a consolidat drepturile politice ale Bisericii catolice în statul ungar (acesta a fost declarat în 1670 drept un *Regnum Marianum*⁷³), întărind dreptul de suprem patronat (*jus supremi patronatus*) al regelui asupra Bisericii și încurajându-l pe Leopold I să adopte, în anul 1690, titlul de *rege apostolic*. Pe de altă parte, a încurajat prin toate căile reconvertirea cu forța a protestanților la catolicism. El a rămas în istoria maghiară drept unul dintre cei mai mari persecutori ai protestanților.⁷⁴ În istoria bisericească a Ungariei, anii 1671-1681 sunt cunoscuți ca „decada de doliu a protestantismului ungar”.⁷⁵

partida catolică și cea protestantă. Partida catolică trebuia să anuleze legile discriminatorii din 1525, în vigoare până atunci; a putut să mențină drepturile confesiunii catolice și să pună capăt țelurilor inițiale ale protestanților (anume de a reduce numărul diecezelor catolice la trei și de a-i înlătura pe prelați din organele de stat ungare). Compromisul soluționat atunci a aruncat însă și umbrele unor conflicte viitoare, deoarece, după cum s-a putut constata în anii următori, nici una dintre partide nu a fost mulțumită cu soluția găsită” (Márta Fata, *Ungarn*, p. 136-37).

71 La Roma, pe lângă colegiul german existent deja, a înființat un *Collegium Hungaricum*. Apoi, în anul 1619 a pus bazele la Viena a unui renumit seminar pentru pregătirea clerului catolic din Ungaria, intrat în istorie sub numele de Seminarul *Pazmanianum*. În anul 1616 a înființat un Colegiu catolic la Nitra. Iar în 1635, cu doar doi ani înainte de moartea sa, a înființat o universitate la Trnavia.

72 *Ibidem*, p. 272.

73 Heinrich Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, p. 102.

74 Matthias Ungar, *Das Kollonich-Bild in der ungarischen Geschichtsschreibung*, în „Schriftreihe des Maltesermuseums Mailberg”, vol.VI, Mailberg-Haugsdorf, 1981, p. 31 ș.u.; Gertrud Gerhartl, *Kardinal Leopold Karl Graf von Kollonich*, în Robert Waissenberger (Hrsg.), *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683*, Salzburg, 1982, p. 197.

75 Friedrich Gottas, *Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie*, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (coord.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. IV („Die Konfessionen”), Viena, 1985, p. 489.

După descoperirea conjurației magnaților din 1670, a reușit să-l determine pe împăratul Leopold I să abroge constituția Ungariei. În fruntea acesteia a fost numit un guvernator german, iar Kollonich a devenit președinte al Camerei aulice ungare. În această calitate a pornit mai multe procese, organizate între anii 1672-1674, vizând pedepsirea celor care participaseră la conjurație. De fapt procesele au fost transformate în adevărate instanțe prin care s-a urmărit recatolicizarea intelectualității protestante din orașele Ungariei superioare (actuala Slovacie). S-au emis numeroase sentințe capitale, cu posibilitatea de a se primi grațierea în cazul convertirii la catolicism. O parte din cei care au refuzat aceasta fost în cele din urmă expulzați din teritoriile habsburgice, alții însă au fost vânduți de Kollonich (în calitatea sa de executor judecătoresc) ca sclavi pe galere.⁷⁶

Regimul de teroare religioasă a durat până în anul 1681, an în care, ca urmare a izbucnirii răscoalei curuților conduși de Thököly, împăratul a fost nevoit să convoace Dieta la Sopron, care, în AL 25 și 26 a decretat doar o libertate restrânsă pentru protestanți. Iobagii au fost excluși, astfel că stăpânii feudali au obținut permisiunea de a le impune acestora propria confesiune. În al doilea rând, protestanții nu mai aveau dreptul să-și exprime în Diete postulate care contraveneau Bisericii Catolice. În sfârșit, protestanții au primit permisiunea de a-și zidi biserici doar în anumite orașe, deci nu în întreaga țară.⁷⁷ „În acest fel, exercitarea libertății religioase a devenit privilegiul unei stări”.⁷⁸ Șase ani mai târziu, libertățile protestante au fost declarate ca izvorând doar din grația regelui (AL 21/1687), ceea ce însemna că ele puteau fi înlăturate în orice moment.⁷⁹

76 Au fost organizate două transporturi. Primul cuprindea 41 de condamnați care au fost duși la Neapole (unde au ajuns abia 30, restul murind pe drum). Aici au fost vânduți pe galere spaniole în ziua de 15 martie 1675. Ei au fost eliberați la 22 ianuarie 1676 de către amiralul olandez Michael Adrian Ruyter. Condamnații din cel de-al doilea transport au fost vânduți pe galere la Triest (1 iulie 1675). (Joseph Maurer, *Cardinal Leopold Graf Kollonich, Primas von Ungarn*, Innsbruck, 1887, p. 84-85 și Feßler, *Die Geschichte der Ungern*, vol. IX, Leipzig, 1825, p. 246). Printre condamnații primului transport se afla și Thomas Steller, rectorul Colegiului luteran din Banska Bistrica. Iar printre persoanele eliberate de amiralul olandez Ruyter s-au aflat 18 reformați (între care și un episcop) și 8 luterani (J.S. Klein, *Nachrichten von den Lebensumständen evangelischer Prediger in Ungarn*, Leipzig, 1789, vol.I, p. 399-407. Klein pomeneste de numai 36 deținuți transportați la Neapole, dintre care 26 au fost eliberate de amiralul olandez, iar zece au murit din cauza vâslelor).

77 Anton Radvánszky, *Grundzüge*, p. 75.

78 Heinrich Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, p. 88.

79 Heinrich Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, p. 94.

În aceste condiții, domnia împăratului Carol VI (ca rege ungar Carol IV) a fost caracterizată de măsuri contrareformatoare. Deceniile cuprinse între anii 1711-1781 au fost numite „captivitatea babilonică a protestantismului maghiar”.⁸⁰ Răpirile bisericilor și a școlilor protestante au fost frecvente, iar la funcțiile publice aveau acces doar catolicii. În 1728, membri protestanți ai unei comisii dietale au fost obligați la plata unei amenzi, deoarece au refuzat să presteze un jurământ în care era amintită Maica Domnului. Împricinații au înaintat apel la Curtea regească, rezultatul fiind emiterea sentinței cu titlul *Carolina resolutio* (1731) care a stabilit că potrivit legilor din 1681 și 1687 practicarea cultului protestant public era restrânsă doar la anumite localități, în afara cărora acesta nu era admis decât în casele private (aflate sub controlul preoților catolici). Toți protestanții au fost obligați să respecte sărbătorile catolice și să presteze jurămintele la fel ca toți ceilalți cetățeni ai Ungariei.⁸¹

Carolina resolutio s-a aflat în vigoare o jumătate de secol, până în anul 1781. Maria Tereza a accentuat caracterul catolic al statului ungar. În 1758, regina a reușit în sfârșit să dobândească acceptul papei Clement XIII ca regii Ungariei să poarte titulatura de regi apostolici”. În anii următori, l-a încurajat pe bibliotecarul Curții, Adam Franz Kollar, să redacteze și să publice două cărți, cuprinzând argumente pentru întărirea dreptului de patronat al suveranului asupra Bisericii catolice din Ungaria.⁸² În scopul întăririi Bisericii catolice, regina a fost înființate mai multe episcopii romano-catolice (anume, în 1776 la Rožňava, Banská Bystrica, Spiš, toate cele trei pe teritoriul de azi al Slovaciei, iar în 1777 la Szombatethely și Székesfehérvár, de pe teritoriul Ungariei de azi), precum și două episcopii unite (greco-catolice), anume în 1773 la Djakovo (în Croația), iar în 1777 cea de la Oradea.⁸³

80 Friedrich Gottas, *Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie*, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (coord.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. IV („Die Konfessionen”), Viena, 1985, p. 489.

81 Heinrich Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, p. 102-103.

82 Chiar și titlurile cărților sunt sugestive: *Historia diplomatica iuris patronatus Apostolicorum Hungariae Regum* și *De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra Apostolicorum Regum Hungariae* (cf. R. J. Evans, „Maria Theresa and Hungary”, în H. M. Scott (editor), *Enlightened Absolutism*, Londra, 1990, p. 196.

83 Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarn*, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (coord.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. IV („Die Konfessionen”), Viena, 1985, p. 252, nota 4. În anul 1804 au mai fost înființate episcopiile de la Cașovia și Satu Mare (*Ibidem*).

Abia Iosif II a emis în sfârșit în anul 1781 o patentă de toleranță, care i-a privit în Ungaria pe protestanți și care a fost apoi reconfirmată prin Articolul de Lege 26 de către Dieta de la Bratislava din anul 1791. Credinșii celor două confesiuni protestante au dobândit deplina libertate de cult, dreptul de a se constitui în comunități, de a construi biserici (cu sau fără turn), școli, de a amenaja cimitire în orice localitate din Ungaria propriu-zisă, bucurându-se de toate drepturile cetățenești (aceste prevederi nu se aplicau în Dalmația, Croația și Slavonia). Toate comunitățile protestante se bucurau de deplina autonomie administrativă, dar cu păstrarea dreptului suveranului de supremă inspecție (*ius supremae inspectionis*). Așadar, puteau organiza sinoade, canoanele votate trebuind însă supuse aprobării regelui. Totodată, protestanții au dobândit dreptul de a-și organiza în mod autonom sistemul educațional (aprobarea din partea Curții trebuia cerută doar în cazul înființării școlilor superioare), de a înființa fonduri religioase și școlare intangibile⁸⁴.

Totuși, abia în anul 1885 a fost emisă o lege prin care conducătorii Bisericilor protestante din Ungaria au dobândit dreptul de a participa din oficiu la lucrările camerei superioare a Parlamentului ungar (Casa Magnaților), drept de care ierarhii ortodocși se bucurau încă din anul 1792. Totuși, acest drept a fost însă doar parțial acordat, deoarece Articolul de Lege 7 din 1885 a prevăzut participarea doar a câte trei superintendenți și trei curatori, iar unitarienilor un reprezentant ca membri de drept în Casa Magnaților,⁸⁵ astfel că doi episcopi luterani și doi episcopi calvini au fost lipsiți de acest drept.

Bibliografie:

- Adriányi, Gabriel, *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns*, München, 1986.
- Arghiropol, Gheorghe, *Administrația eparhială din Bucovina între 1775-1918*, în „Candela”, an LVII, 1946.

84 Friedrich Schuler von Libloy, *Protestantisches Kirchenrecht, vornehmlich des Evangelischen Aubsburger Bekenntniss*, Sibiu, 1871, p. 66-68; Anton Radvánszky, *Grundzüge*, p. 91. AL 26/1791 a fost publicat de Karl Kuzmány, *Urkundenbuch zum österreichischen evangelischen Kirchenrecht*, Viena, 1856, p. 153-158, iar mai nou de Friedrieich Gottas, *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus. Das ungarische Protestantentpatent vom 1. September 1859* (= „Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission“, vol. 14), München, 1965, p. 172-176.

85 Fr. Gottas, *Geschichte der Protestanten*, p. 511.

- Bacque-Grammont, Jean-Louis, „Apogeul Imperiului otoman: evenimentele. 1512-1606”, în *Istoria Imperiului Otoman* (coord. Robert Mantran), traducere Cristina Bîrsan, ed. BIC ALL, București, 2001
- Bernath, Mathias, *Habsburgii și începuturile formării Națiunii Române*, traducere de M. Wolf, Cluj-Napoca, 1994.
- Berzeviczy, Gregor von, *Nachrichten über den Zustand der Evangelischen in Ungarn*, ed. Otto Wigand, Leipzig, 1826 reprint 1860.
- Bremer, Thomas, *Ekklesiale Struktur und Ekklesiologie in der Serbischen Orthodoxen Kirche im 19. und 20. Jahrhundert*, în seria *Das östliche Christentum*, vol. 41, Würzburg, 1992.
- Csaplovics, Johann von, *Gemälde von Ungern*, vol. I, ed. Hartleben, Pesta, 1829.
- Csáky, Moritz, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarn*, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (coord.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. IV („Die Konfessionen”), Viena, 1985.
- *Das Staats-Lekikon. Encyklopädie der sämtlichen Staatswissenschaften für alle Stände*, Altona, 1848.
- Depner, Maja, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg. Untersuchungen über die Politik Siebenbürgens während des Dreissigjährigen Krieges*, Stuttgart, 1938.
- Dobrescu Nicolae, *Fragmente privitoare la Istoria Bisericii Române*, Budapesta, 1905.
- Evans, Robert, John Weston, *Maria Theresa and Hungary*, în H. M. Scott (editor), *Enlightened Absolutism*, Londra, 1990;
- Fata, Márta, *Ungarn, das Reich der Stephanskronen im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multietnizität, Land und Konfession. 1500 bis 1700*, Münster, 2000.
- Feßler, Ignatius Aurelius, *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*, vol. IX, Leipzig, 1825.
- Gerhartl, Gertrud, *Kardinal Leopold Karl Graf von Kollonisch*, în Robert Waissenberger (Hrsg.), *Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683*, Salzburg, 1982.
- Ghibu, Onisifor, *Catolicismul unguuresc în Transilvania și politica religioasă a statului român*, Cluj, 1924.
- Gottas, Friedrich, *Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie*, în în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (coord.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. IV („Die Konfessionen”), Viena, 1985.

- ♦ Gotta, Friedrich, *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoaabsolutismus. Das ungarische Protestantenpatent vom 1. September 1859* (= „Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission“, vol. 14), München, 1965.
- ♦ Haselsteiner, Horst, *Die Serben und der Ausgleich. Zur politischen und staatsrechtlichen Stellung der Serben Südungarns in den Jahren 1860-1867*, Wien, Köln, Graz, 1976.
- ♦ Hintz, Joseph, *Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunierten Glaubensgenossen in Siebenburgen*, Sibiu, 1850.
- ♦ Hudal, Alois, *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, Graz și Leipzig, 1922.
- ♦ Klein, Johann Samuel, *Nachrichten von den Lebensumständen evangelischer Prediger in allen Gemeinden des Königreichs Ungarn*, Leipzig, 1789.
- ♦ Kuzmány, Karl, *Urkundenbuch zum österreichischen evangelischen Kirchenrecht*, Viena, 1856
- ♦ Lacko, Michael, *Die Union von Uzhorod*, în Wilhelm de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens* (= *Orbis Academicus* - vol. III/4), München, 1963.
- ♦ Laurian, August Treboniu, *Magazin Istoric pentru Dacia*, tom. III, București, 1845.
- ♦ Libloy, Friedrich Schuler von, *Protestantisches Kirchenrecht, vornehmlich des Evangelischen Aubsburger Bekenntniss*, Sibiu, 1871
- ♦ Lupaș, Ioan, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940.
- ♦ Mangra, Vasile, în *Mitropolitul Sava Brancovici*, Arad, 1906.
- ♦ Marczali, Heinrich, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, Tübingen, 1910.
- ♦ Maurer, Joseph, *Cardinal Leopold Graf Kollonich, Primas von Ungarn*, Innsbruck, 1887.
- ♦ Milaș, Nicodim, *Dreptul Bisericesc Oriental*, București, 1915.
- ♦ Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992.
- ♦ Pop, Ion Aurel, *Istoria României. Transilvania*, Cluj, 1997.
- ♦ Pospischil, Viktor, *Der Patriarch in der serbisch-orthodoxen Kirche*, Verlag Herder Wien 1966.
- ♦ Preda, Ioan A. de *Constituția bisericeii gr.-or. Române din Ungaria și Transilvania sau Statutul Organic comentat și cu concluzele și normele referitoare întregit*, Sibiu, 1914.

- ✦ Radici, Emilian, *Die Verfassung der orthodox-katholischen Kirche bei den Serben in Österreich-Ungarn*, f.ed., Vârșeț, 1877.
- ✦ Radici, Emilian, *Die Verfassung der orthodox-serbischen und orthodox-rumänischen Particular-Kirchen in Österreich-Ungarn, Serbien und Rumänien*, 1884.
- ✦ Radvánszky, Anton, *Grundzüge der Verfassungs- und Staatsgeschichte Ungarns* (= „Schriften des Ungarischen Instituts München, vol. 35), München, 1990.
- ✦ Scharberg, Joseph Bedeus v., *Die Verfassung des Großfürstenthums Siebenbürgen*, Viena, 1844.
- ✦ Schwartner, Martin von, *Statistik des Königreiches Ungarn*, Königliche Universitäts-Schriften, Buda, 1809, I.
- ✦ Suciu, I. D., *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977.
- ✦ Schwicker, Johann Heinrich, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapesta, 1880.
- ✦ Schwicker, Johann Heinrich, *Statistik des Königreiches Ungarn*, Stuttgart, 1877.
- ✦ Toma, Ștefan, „Date noi referitoare la viața și cultul Sf. Iosif cel Nou de la Partoș“, în *Slujitor al Bisericii și al Neamului. Părintele Prof. Univ. Dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Cluj-Napoca, 2002.
- ✦ Turczynski, Emanuel, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung* (Geschichte und Gesellschaft. Bochumer Historische Studien, vol. XI), Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf, 1976.
- ✦ Ungar, Matthias, *Das Kollonich-Bild in der ungarischen Geschichtsschreibung*, în „Schriftreihe des Maltesermuseums Mailberg“, vol.VI, Mailberg-Haugsdorf, 1981.
- ✦ Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006.
- ✦ Zach, Krista, *Konfessionelle Pluralität, Stände und Nation. Ausgewählte Abhandlungen zur südosteuropäischen Religions- und Gesellschaftsgeschichte*, ed. LIT, Münster, 2004.